

Citation:

Jankowiak, L. A. (2020). Z warsztatu leksykograficznego Bartłomieja z Bydgoszczy: Powtórzenia haseł. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 55, Article 1994. <https://doi.org/10.11649/sfps.1994>

Lucyna Agnieszka Jankowiak
(Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

Z warsztatu leksykograficznego Bartłomieja z Bydgoszczy. Powtórzenia haseł

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule będzie jedna z metod powstania XVI-wiecznych łacińsko-polskich słowników bernardyna Bartłomieja z Bydgoszczy. Uznawane za największe zbiory polskiej leksyki pierwszej połowy XVI wieku należą do znanych wówczas w Europie – a u nas prawdopodobnie jedy-nych – tzw. słowników-encyklopedii. Bartłomiej przygotował je m.in. na użytek klasztornego studium filozoficznego w Bydgoszczy i nie planował ich wydania. Są więc te słowniki głównie rękopiśmiennymi zapiskami zakonnika.

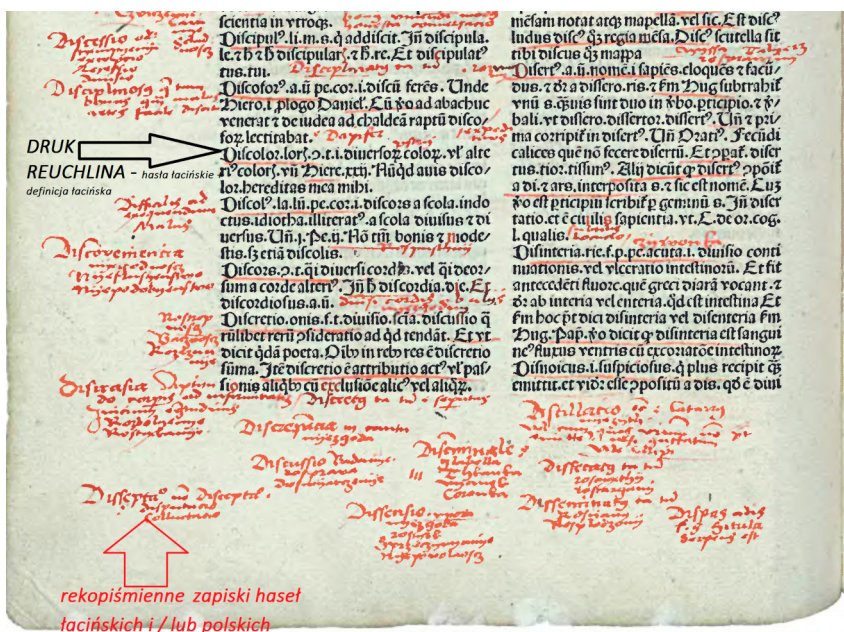
Dla obu podstawowym źródłem jest wokabularz Jana Reuchlina i za tym właśnie dziełem mają one budowę trzyczęściową. Pierwsza część zawiera hasła rzeczownikowe i przymiotnikowe (*nomina*), druga – czasownikowe (*verba*), a ostatnia – hasła nieodmienne (*indeclinabilia*)¹.

Pomiędzy tymi leksykonami – z 1532 i 1544 roku – zachodzi zasadnicza różnica. Słownik z 1532 r. (dalej: S), pt. *Vocabularius ex Calepino, Breviloquo*

¹ Najnowsze opracowanie stanu badań nad słownikami Bartłomieja, jak również przypomnienie ich historii, źródeł oraz zawartości w: Jankowiak, 2017a, 2017b.

et Mamotrecto recollectus, liczący 257 kart, jest całkowicie rękopiśmienny. Natomiast na leksykon z 1544 roku (dalej: R) składają się przede wszystkim marginesowe zapiski na liczącym ponad 600 stron XV-wiecznym druku wspomnianego już słownika Reuchlina (*Vocabularius breuiloquus*, Argentine 1488). Czyli można uznać, że leksykon ten ma charakter mieszany: hasła łacińskie są albo drukowane, albo dopisane na marginesach drukowanego dzieła, z kolei odpowiedniki polskie haseł łacińskich są wyłącznie rękopiśmienne.

Do obu leksykonów Bartłomieja dołączone są mniejsze słowniczkii tematyczne. W przypadku R są one całkowicie rękopiśmienne i zapisane np. na karcie tytułowej wokabularza Reuchlina wokół wydrukowanego tytułu (jak w przypadku terminów gramatycznych) oraz na wyklejce przedniej, wyklejce tylnej lub na doklejonych specjalnie kartach. S zawiera dodatkowo m.in. słowniczkii z nazwami stopni pokrewieństwa i powinowactwa, nazwami kobiet lekkich obyczajów, określeniami głosów ptaków i zwierząt oraz nazwami chórów anielskich. R bernardyn uzupełnił o nomenklatory z nazwami np. zwierząt, ptaków i ryb, określeniami głosów zwierząt i ptaków, nazwami pokrewieństwa, określeniami chórów anielskich i wspomniany już słowniczek terminów gramatycznych.

Reprodukcja 1. Fragment k. 498

Nietypowość leksykonów zakonnika w porównaniu z innymi słownikami, nie tylko tego okresu – polega również m.in. na tym, że:

1) S oprócz zasadniczego tekstu łacińsko-polskiego posiada na większości kart dodatkową (zapisaną drobniejszym pismem) kolumnę z hasłami łacińsko-polskimi w układzie alfabetycznym (co wynika ze sposobu pracy Bartłomieja i uzupełniania materiału łacińskiego i/lub polskiego z nowych źródeł) oraz dodatkowe – rozsiane po marginesach kart (górny, dolny, lewy, prawy) – albo łacińsko-polskie pary odpowiedników, albo tylko polskie ekwiwalenty;

2) w S i R nie wszystkie hasła łacińskie mają polskie odpowiedniki. W dodatku w obu leksykonach polski ekwiwalent wcale nie musi się odnosić do hasła głównego w łacińskim artykule hasłowym – może odnosić się również (lub wyłącznie) do wyrazów z łacińskiej definicji artykułu hasłowego. Zakonnik nierzadko podkreśla na czerwono takie łacińskie leksemy.

Polski materiał słownikowy w dziełach Bartłomieja z Bydgoszczy szacuje się na około 15 tys. – w S: 4276 wyrazów polskich (ekwiwalentów 4488 haseł łacińskich), a w R – polskie odpowiedniki ponad 11 tys. haseł łacińskich².

W obu dziełach są wpisane daty (1532 i 1544), które uznaje się za daty ich powstania. Jednak z ustaleń I. Kwileckiej i H. Popowskiej-Taborskiej (Kwilecka & Popowska-Taborska, 1977, ss. 31–32) wynika, że data 1532 odnosi się nie do ukończenia całości słownika, a jedynie do zakończenia jego części zasadniczej, tj. łacińsko-łacińskiej. R Bartłomiej uzupełniał prawdopodobnie aż do swojej śmierci, czyli do roku 1548.

Oba słowniki Bartłomiej tworzył więc długo i etapami. Wraciał do opracowanych już kart i uzupełniał je o nowe hasła łacińskie lub/i polskie, wykorzystując nowe źródła. Według I. Kwileckiej i H. Popowskiej-Taborskiej (np. Kwilecka, 1979; Kwilecka & Popowska-Taborska, 1977) te powroty do zapisanych już stron były przyczyną gubienia się zakonnika we własnych zapiskach, czego dowodzą częste powtórki raz już odnotowanych haseł (łacińskich i/lub polskich) w różnych miejscach obu słowników, a nawet na tej samej stronie danego leksykonu.

Lektura nowej edycji słowników Bartłomieja z Bydgoszczy (wersji „odwróconej”, tj. polsko-łacińskiej) (Kędelska i in., 1999–2012) pokazuje, że powtórzeń

² W nowej edycji słowników znajdzie się – według A. Łuczak – ponad 10 600 wyrazów polskich. Różnica z podaną wyżej liczbą 15 tys. wynika z faktu, że w R powtarzają się wyrazy polskie z S.

hasel polskich jest bardzo dużo. Wspomniane wydanie obejmuje hasła polskie do wyrazu *stracenie*³, czyli około 70% całości polskiego materiału.

Z 6466 artykułów hasłowych tej edycji 280 (4,3%) to tylko przykłady powtórzeń hasel polskich na tej samej stronie danego leksykonu. I właśnie tych 280 przykładów powtórzeń będzie przedmiotem opisu w niniejszym artykule⁴. Wydaje się bowiem, że skala ich występowania jest na tyle duża, że nie można ich traktować – jak pierwsze badaczki – wyłącznie jako pomyłek Bartłomieja, spowodowanych m.in. długim czasem przygotowywania słowników i wynikającym stąd zmęczeniem leksykografa.

Należy jeszcze wyjaśnić, że przez *hasła polskie* rozumiem zarówno pojedyncze wyrazy, jak i (różnej długości) zestawienia (połączenia wyrazowe, frazy, zwroty itd.)⁵. Jak już wspomniałam, polskie hasła często odnoszą się nie tylko do łacińskiego wyrazu hasłowego, lecz także do wyrazu (połączenia wyrazowego) z łacińskiej definicji łacińskiego artykułu hasłowego.

Na zebranych z nowej edycji leksykonów Bartłomieja 280 przykładów powtórzeń składa się: 246 pojedynczych polskich wyrazów i 34 połączenia wyrazowe, zwroty itd., np.

czas wyzwania, kłębek nici, krosta napuchła, liczbą działać, ryna wodna, starsza ciotka, swadziebne dary, świnię koryto, tęgie rozmyślanie, umysł duszny, wyłożenie pisma, wypitwać ryby, za pewne mieć, zadawać słowa ku rozeznaniu prawdy, zakażona krew.

Tabela 1. Powtórzenia w leksykonach Bartłomieja z Bydgoszczy

Rzeczowniki	Czasowniki	Przymiotniki	Przysłówki	Imiesłowy	Połączenia wyrazowe itd.	RAZEM
169	47	11	6	13	34	280

³ Hasła na pozostałe litery przygotowane zostały w ramach grantu NPRH (2012–2018) i wydane przez Instytut Sławistyki PAN jesienią 2019 roku, już po oddaniu niniejszego artykułu do druku.

⁴ Ten rodzaj powtórzeń hasel polskich w słownikach Bartłomieja należy do dużo większej grupy powtórzeń hasel polskich przy różnych hasłach łacińskich w różnych częściach słownika, co jest przedmiotem oddzielnego artykułu (Jankowiak, 2019).

⁵ Określenie *hasła polskie* jest pewnym skrótem myślowym. *Hasel polskich* nie utożsamiam z hasłami słownikowymi, jakimi w słownikach Bartłomieja są wyrazy łacińskie (na początku hasła), do których są dołączone łacińskie definicje. Określę *hasło polskie* || *hasła polskie* używam zamiast dłuższych nazw, np. wyraz (|| *leksem*) *polski* i *polskie połączenie wyrazowe*; wyraz *polski* i *polski zwrot* itd.

Jednowyrazowe powtórzenia to zwykle wyrazy samoznaczące. Dominują wśród nich rzeczowniki (169), np.

bobr, ciemię, dach, frymark ‘handel, zamiana’, *miara, nałog* ‘zwyczaj’, *niwa* ‘pole, rola’, *ognisko, oskard* ‘kilof’, *piorun, ręcznik, rostucharz* ‘handlarz koni’, *sień, sjem, skrzynia*.

Mniejsze grupy stanowią czasowniki (47), np.

drażnić, ganić, gdakać, karać, macać, naprawić, nasycić, odkupić, odpierać, puchnąć, pobić, rachować, rozpuścić, roztopić, smażyć,

przymiotniki (11), np.

czołowaty ‘człowiek mający szerokie czoło’, *jęczyczny* ‘gadatliwy’, *kwaśny, ostateczny* ‘nieograniczony; skrajny (najlepszy lub najgorszy); ostatni’, *pracowity*

oraz przysłówki (6), np.

chytrze, pilnie, słusznie

i imiesłowy (13), np.

drżący, milczący, nawrocony, podrzucony, rozmnożony.

Między zapisami na tej samej stronie haseł polskich mogą się pojawiać różnice w ich grafii, np.

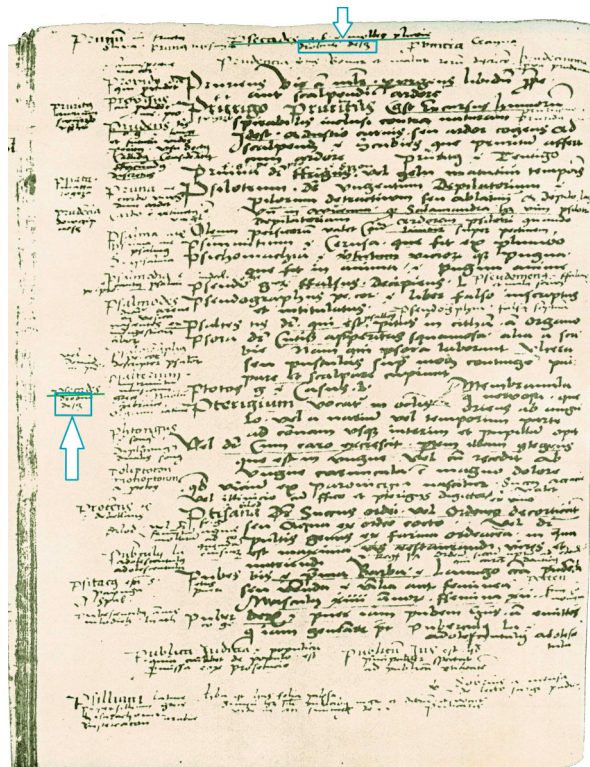
brzydkość S 2v: Brzythkosc i Brzithkosc;
klębek nici S 65v: kląmbek nyczi i kląbek nyczy;
kwaśne S 170v: quaszne i kwaszne;
sodpasać R O₃ (md): odpassacz i odpasacz;
rozpuścić R Q₅: rospuscycz i Rospuscicz.

Tabela 2. Typy powtórzeń na tej samej stronie w słownikach Bartłomieja z Bydgoszczy

Powtórzenia w S	Powtórzenia w R			
70	obok hasła drukowanego i na marginesach strony	tylko na marginesach strony	tylko obok hasła drukowanego	tylko w nomenklatorach
	91	65	48	6
70	210			
	280			

Wymienionych 280 przykładów haseł polskich zapisanych ponownie na tej samej stronie danego słownika Bartłomieja z Bydgoszczy można podzielić na kilka grup.

Pierwsza z nich liczy 70 przykładów powtórzeń w S⁶, a dokładniej: w obrębie części zasadniczej tego leksykonu. Zwykle są to dwukrotne powtórzenia zarówno pojedynczych polskich wyrazów (np. *brzeczka* S 97, *czołowaty* S 61, *drżący* S 162v, *ręcznik* S 87, *smażyć* S 221v), jak i połączeń wyrazowych itd. (np. *drobny deszcz* S 125v, *morska kotka* S 26v, *świnie koryto* S 12v). Hasła polskie w S mogą pojawiać się na danej stronie leksykonu nawet trzykrotnie, np. *dłoń* S 105v, *mientus* S 7v.

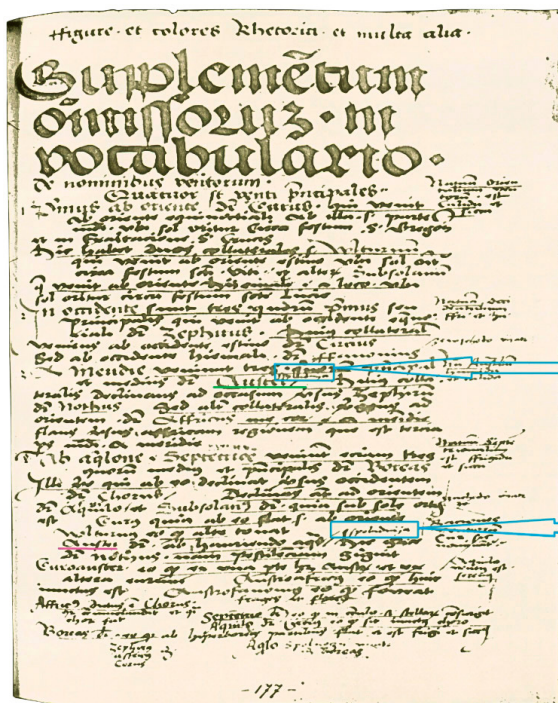
↓
psecades i. molles pluvie
drobny deszcz

psecades drobny deszcz
↑

Reprodukcja 2. K. 125v

⁶ Ze względu na sposób przygotowywania nowej edycji leksykonów Bartłomieja, tzn. podawania informacji o odnotowaniu polskiego materiału na marginesach tylko w sytuacji, kiedy bardzo trudno znaleźć go na danej stronie S, grupy tej nie dzielię na mniejsze zespoły.

Przykład *drobny deszcz* (zob. reprodukcja 2) pokazuje jeden ze sposobów powtarzania na tej samej stronie tego samego hasła polskiego (a dokładniej: powtarzania hasła łacińsko-polskiego). To połączenie wyrazowe Bartłomiej umieścił w pierwszej części leksykonu, gromadzącej hasła rzeczownikowe i przymiotnikowe, na karcie 125v. Pierwszy zapis znajduje się na marginesie górnym wraz z łacińskim objaśnieniem: *psecades i. molles pluvie* ‘drobny deszcz’. Z kolei drugi zapis jest na lewym marginesie, wyłącznie z jednym łacińskim odpowiednikiem *psecades* ‘ts.’. Grafia obu zapisów jest identyczna. Należą one do najpóźniejszych w tym leksykonie, ponieważ znajdują się wyłącznie na marginesach. Wiadomo zaś, że w S najpierw (do 1532 roku) powstawała kolumna główna (szeroka, łacińska, zapisana dość dużym pismem, do której najpierw dodawano polskie odpowiedniki), a w dalszej kolejności powstała (tu na karcie po lewej stronie) kolumna zapisana mniejszym pismem, już bez definicji łacińskich, a tylko z odpowiednikami: hasło łacińskie i ekwiwalent polski. Najpóźniej pojawiały się, jak w przypadku połączenia *drobny deszcz*, luźne marginesowe uzupełnienia.

Reprodukcja 3. K. 177

figure et colores Rhetorici et multa alia

Supplementum omissorum in vocabulario

*spoludnya
auster huius collateralis
declinans ad occasum versus
zephirum dicitur nothus*

*spoludnya
auster dicitur ab hauriendo
aquas, hic Grece dicitur nothus,
nam pestilenciam gignit*

Kolejny przykład z tej grupy to leksem *południe* (zob. reprodukcja 3). Zapisany w postaci *spoludnya* dotyczy wiatru. Poprawnie zapis ten powinien wyglądać: z południa wiatr. Bartłomiej odnotował go dwukrotnie na stronie SN 177. Skrót tej strony (stosowany w nowej edycji leksykonów) sugeruje zapis w jednym z nomenklatorów. Jest to jednak hasło polskie odnotowane w obrębie części zasadniczej S, między częścią pierwszą (z rzeczownikami i przymiotnikami) a drugą (z czasownikami). Tekst znajdujący się na kartach od 177 do 194v leksykograf zatytułował *Supplementum omissorum in vocabulario*. Są to uzupełnienia leksemów pominiętych w tym leksykonie, zawierające – jak wynika z notatki na górnym marginesie (*figure et colores Rhetorici et multa alia*) – m.in. hasła z retoryki. Zapisane identycznie w obu miejscach strony *spoludnya* pojawiło się na środku karty z łacińskim tekstem, zawsze obok łacińskiego hasła – również powtórzonego na tej stronie – *auster* ‘wiatr południowy’. Pierwszy łaciński zapis (hasło i definicja) znajduje się w połowie strony w środku tekstu (hasło *auster* zaczyna się od środka wersu). Jest to: *auster, huius collateralis declinans ad occasum versus zephirum dicitur nothus* ‘wiatr południowy, który skłania się na zachód przeciwko zefirowi i nazywa się *notus*’. Bezpośrednio nad wyrazem łacińskim *auster* drobnym pismem zapisał zakonnik hasło polskie (jest ono wciśnięte między łacińskie wersy). Drugi zapis – również w obrębie tekstu zasadniczego – znajduje się kilkanaście linijek niżej. Tam od nowego wiersza zapisane jest łacińskie hasło *auster* z łacińskim objaśnieniem *dicitur ab hauriendo aquas, hic Grece dicitur nothus, nam pestilenciam gignit* ‘wiatr południowi, od czerpania wody, on po grecku nazywa się *notus*, ponieważ przynosi zarazę, epidemię’. Nad łacińskimi słowami *hic Grece* odnotowane jest drobnym pismem *spoludnya*.

Druga grupa powtórzeń haseł polskich na tej samej stronie to 210 przykładów z R. Jest ona niejednorodna. Chociaż hasła polskie to głównie zapiski na marginesach druku Reuchlina, to jednak miejsce tych notatek stanowi kryterium wydzielenia 4 podgrup.

Pierwsza z nich liczy 91 przykładów. Hasło polskie (wyraz lub połączenie wyrazowe) powtarzające się na tej samej stronie raz występuje obok ciągu haseł drukowanych w wokabularzu Reuchlina i dotyczy takiego drukowanego hasła lub jakiegoś wyrazu/połączenia wyrazowego z łacińskiej definicji, a raz zapisane jest na jednym z marginesów (prawym, lewym, dolnym, górnym).

W tej podgrupie najczęstsze są powtórzenia pojedynczych wyrazów polskich:

a) obok haseł drukowanych oraz na marginesie prawym, np.

cyrklować R M₈ i R M₈ (mp);

jałowica R e₄ i R e₄ (mp);

omywanie R d₆ i R d₆ (mp);

poćwirdzenie R h₃ i R h₃ (mp);

skrzynia R c₆ i R c₆ (mp);

b) obok haseł drukowanych oraz na marginesie lewym, np.

domowe graty R H_{3v} i R H_{3v} (ml);

kość R x_{8v} i R x_{8v} (ml);

oprawca R l_{6v} i R l_{6v} (ml);

poddać się R T_{8v} i R T_{8v} (ml);

swadziebne dary R G_{4v} i R G_{4v} (ml);

c) obok haseł drukowanych oraz na marginesie górnym, np.

całuna R n_{3v} i R n_{3v} (mg);

gdakać R P₄ i R P₄ (mg);

sjem R h₅ i R h₅ (mg);

d) obok haseł drukowanych oraz na marginesie dolnym, np.

pustennik R G₂ i R G₂ (md);

oprzeć R R₂ i R R₂ (md);

sromotny list R m₃ i R m₃ (md);

zadawać słowa ku rozeznaniu prawdy R O_{3v} i R O_{3v} (md);

e) obok haseł drukowanych i między hasłami, np.

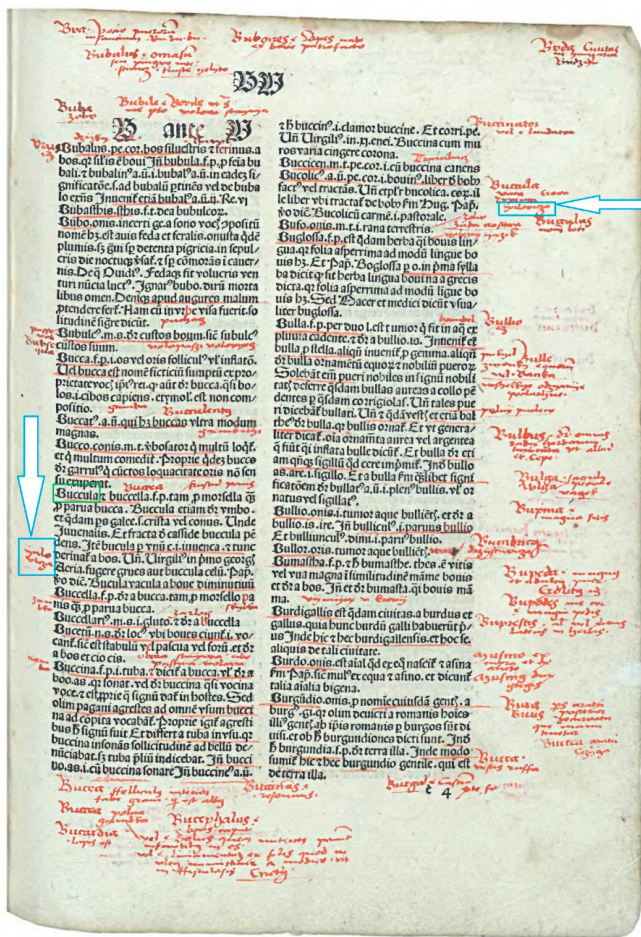
drażnić R Q_{2v} i R Q_{2v} (mh; av. *inviso,-ere*);

potrącić R N₆ i R N₆ (mh).

Zgromadzone w tej podgrupie przykłady to przede wszystkim dwukrotne zapisy hasła polskiego, chociaż zdarzają się również trzykrotne ich zapisy:

pościel R r_{3v} (2x) i R r_{3v} (ml);

przeniesienie R J_{6v}, R J_{6v} (ml) i R J_{6v} (md).

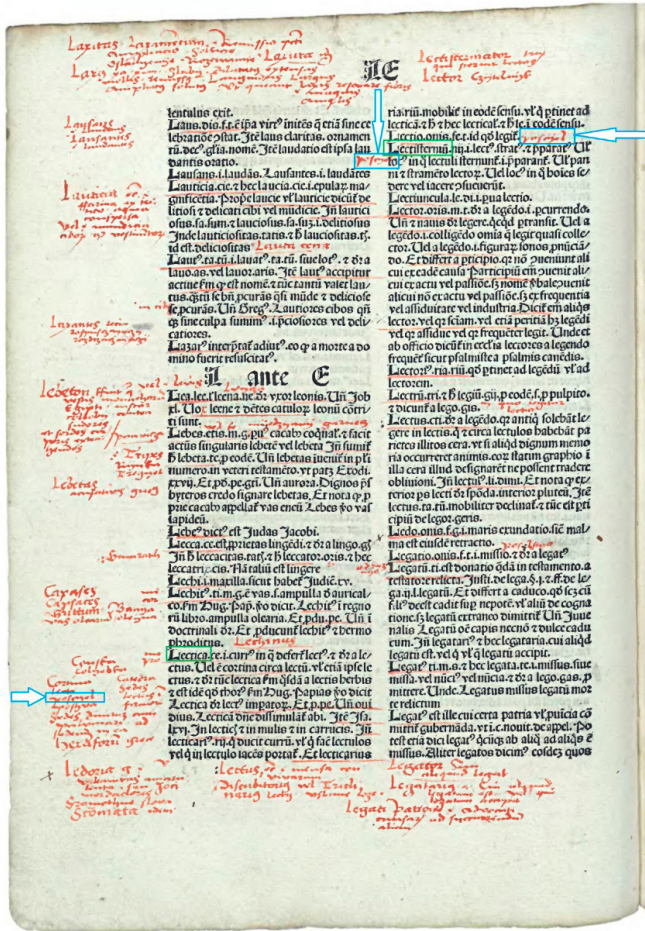

Buccula vaca crova
iuvenca
yalovicza

BUCULA
yalovicza

Reprodukcja 4. K. e₄

Wyraz *jałowica* (zob. reprodukcja 4) odnotował zakonnik w części pierwszej R na stronie e₄. Pierwsza notatka Bartłomieja z wyrazem *jałowica* znalazła się przy lewej kolumnie drukowanych haseł łacińskich obok łacińskiego hasła *bucula* ('jałowka') na wysokości kilkunastu wierszy drukowanej definicji łacińskiej. Drugi zapis (o identycznej grafii) zakonnik umieścił przy prawej łacińskiej kolumnie, na prawym marginesie strony. Oprócz wyrazu *jałowica* jest tam jeszcze inny wyraz polski (*crova*) i 3 łacińskie odpowiedniki. Zapis ten wygląda następująco: *Buccula vaca crova iuvenca yalovicza*.

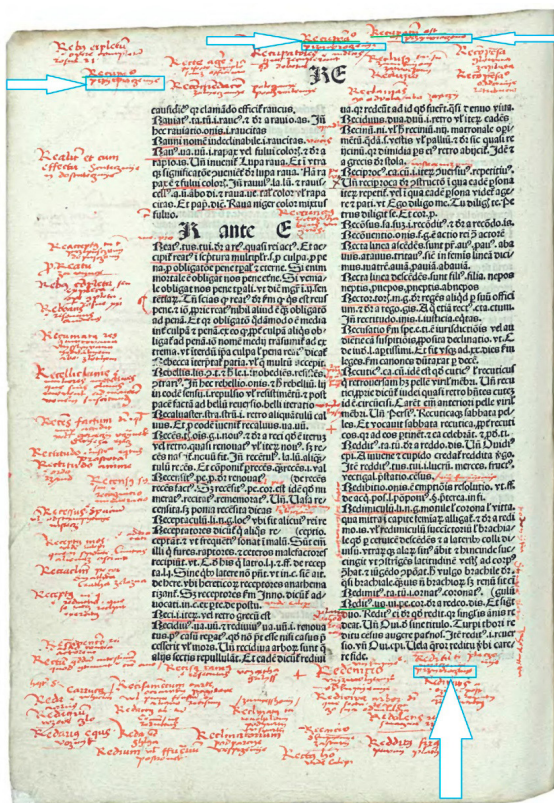
poscyel
LECTISTERNIUM
Poscyel

Cortina lecti
poscyel
poshva

Reprodukcja 5. – k. r₃v

Z kolei leksem *pościel* (zob. reprodukcja 5) Bartłomiej umieścił również w pierwszej części R (wśród hasel rzeczownikowych i przymiotnikowych) na karcie r₃v. Zapisał go na tej stronie aż 3 razy, stosując tę samą grafikę. Pierwsze dwa zapisy są niemal obok siebie przy łacińskim drukowanym hasle *lectisternium* ‘pościel’, wydrukowanym w prawej kolumnie hasel łacińskich. Jeden zapis jest między kolumnami łacińskich hasel na wysokości wspomnianego drukowanego łacińskiego hasła. Drugi zapis znalazł się nad tym hasłem łacińskim i jego definicją. Dokładnie: w wolnym miejscu, niewykorzystanym przez poprzednie drukowane hasło łacińskie *lectio*, w zakończeniu wiersza. Trzeci zapis znajduje

się na lewym marginesie strony, na wysokości łacińskiego drukowanego hasła *lectica*. Wyraz polski na marginesie nie jest sam, lecz z łacińskim hasłem: *cortina* [‘narzuta, zasłona’] *lecti* oraz innym wyrazem polskim – *poszwa*.

mg - 3x
recuperacio przywrocenie

reditum przywrocenie

Reprodukcja 6. K. C_{5v}

Druga podgrupa z 4 wyróżnionych w obrębie przykładów z R to 65 powtórzeń haseł polskich wyłącznie na marginesach R. Wynika to z faktu, że Bartłomiej zwykle uzupełnia jednocześnie hasło łacińskie i jego polski odpowiednik, którym jest pojedynczy wyraz polski, np.

- cyndar* R g_{3v} (md) i R g_{3v} (mg);
- gabać* 2x R P₆ (md);
- nieosiadły* R p₅ (md) i R p₅ (mp);
- rozmnożony* 2x R D₃ (mp);
- spojony* 2x Rh_{3v} (ml)

albo połączenie wyrazowe, zwrot, fraza itd., np.

czas wyzwania R M₄ (mg) i R M₄ (md);
tęgie rozmyślanie R p₈v (ml) i R p₈v (md);
skarbnny woz R m₇v (ml) i R m₇v (mg).

Oprócz wymienionych dwukrotnych zapisów haseł polskich na tej samej stronie, są również zapisy trzykrotne:

nasycić R S₆v (mg) i 2x R S₆v (ml);
nawrocony 3x R D₂ (mp);
spólnie R X₄ (mh), R X₄ (md) i R X₄ (mp),

a nawet – czterokrotny:

przywrocenie R D₂ (mg), R C₅v (mg) i 2x R C₅v (mg).

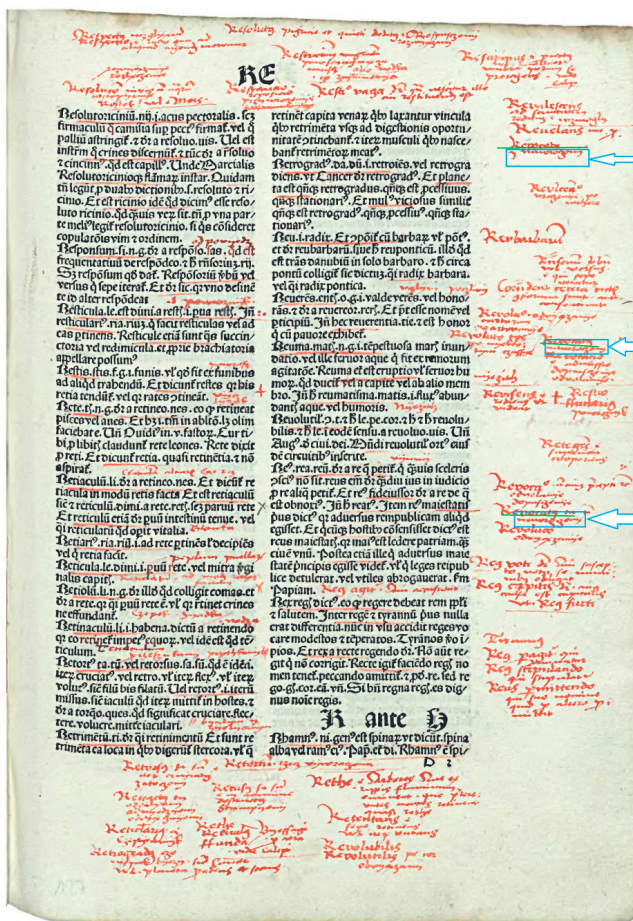
Leksem *przywrocenie* ‘przywrócenie do pierwotnego stanu, naprawienie; oddanie, zwrot’ (zob. reprodukcja 6), to jedyny z analizowanego fragmentu zasobu leksykalnego słowników zakonnika przykład, gdy Bartłomiej na tej samej karcie na marginesach podaje wyraz polski w tym samym znaczeniu aż czterokrotnie, w dodatku zachowując tę samą grafię. Zakonnik odnotował ten rzeczownik na stronie C₅v w pierwszej części wokabularza Reuchlina (gromadzącej hasła rzeczownikowe i przymiotnikowe). Aż 3 razy zapisał go na marginesie górnym, dodając przed wyrazem polskim odpowiednik łaciński *recuperacio*. Na tej samej stronie zapisał *przywrocenie* raz jeszcze na marginesie dolnym, przy łacińskim wyrazie *reditum* ‘oddanie, zwrot’, na wysokości wydrukowanego hasła *reditus*.

Leksem *nawrocony* (zob. reprodukcja 7) Bartłomiej umieścił w pierwszej części słownika (z łacińskimi rzeczownikami i przymiotnikami). Trzykrotnie odnotował ten wyraz (stosując identyczną grafie: *nawroczoney*) w różnych miejscach prawego marginesu na karcie D₂, zawsze z łacińskim odpowiednikiem (zapisanym ręką Bartłomieja): *revocatus*. Czyli z łacińskim hasłem, które nie zostało wydrukowane w wokabularzu Reuchlina. Karta D₂ jest bardzo gęsto zapisana przez zakonnika na marginesie górnym, dolnym i prawym. Zwraca uwagę, że wyraz *nawrocony* jest zapisany tylko na prawym marginesie w dość równych odstępach.

Trzecia podgrupa to 48 powtórzeń haseł polskich wyłącznie przy wydrukowanych hasłach w R (najczęściej Bartłomiej nie powtarza już hasła łacińskiego, którego dotyczy odpowiednik polski). Powtórzenia te to jedynie pojedyncze wyrazy, np.

cirzpkność R a₄,
jężyczny R r₈,
koniuch R G₆v,
puchnąć R V₅,
sadło R a₈v.

Leksem *mila* ‘miara odległości’ (za każdym razem zapisany tak samo) Bartłomiej odnotował w części pierwszej R na karcie r₅ (zob. reprodukcja 8) Pierwszy zapis znajduje się nad łacińską definicją drukowanego hasła *leuca* ‘miara odległości, galijska mila (1500 kroków)’. Drugi zapis znajduje się pod słowami łacińskiej definicji tego hasła *leucas Galli vocant, Greci stadia, nos miliaria* ‘Galowie nazywają leuka, Grecy stadiami, a my milami’. Zapis ten pojawił się w niezadrukowanym miejscu na zakończenie artykułu hasłowego *leuca*.

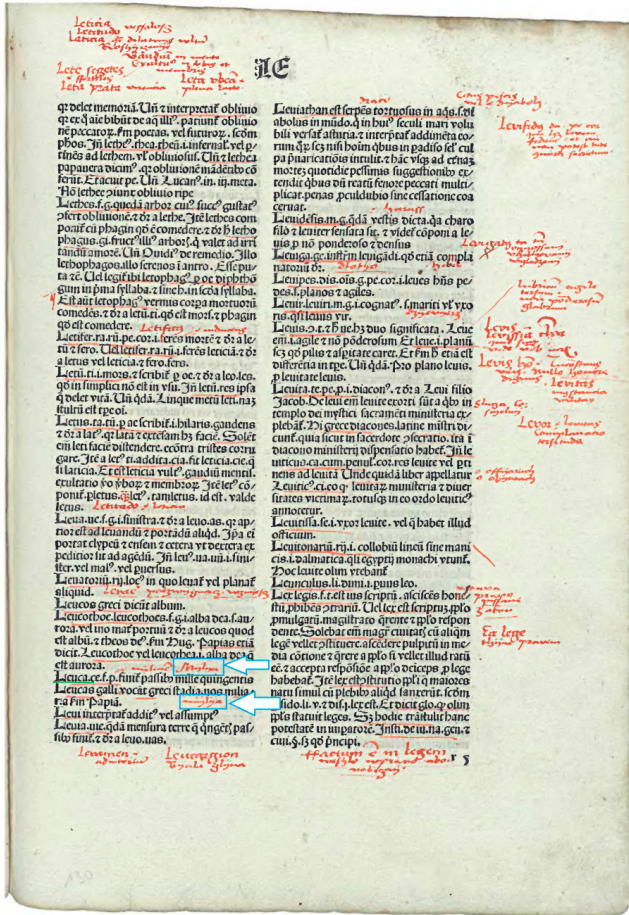

Revocatus nawroczony

Revocatus nawroczony

Revocatus nawroczony

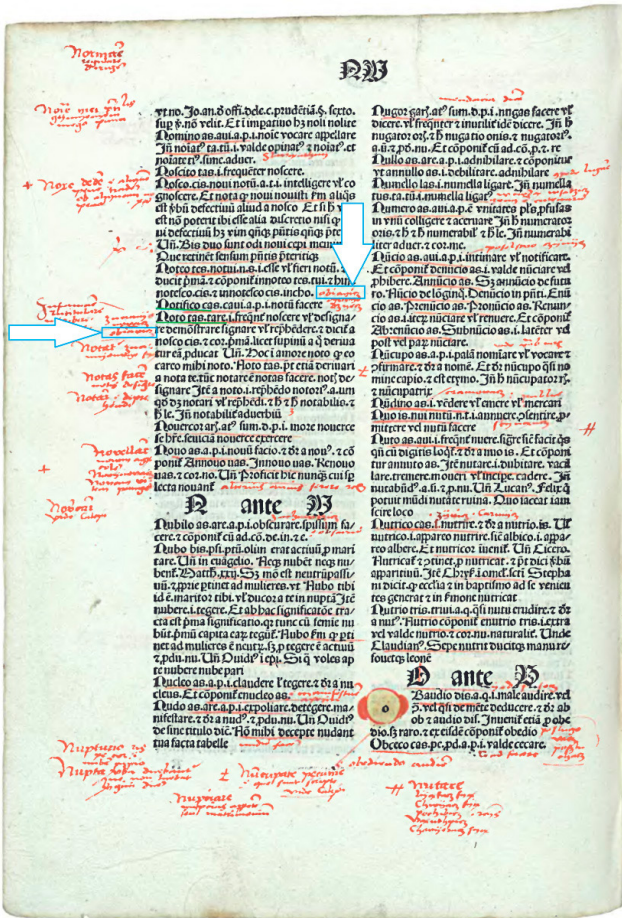
Reprodukcja 7. R D₂

Reprodukcja 8. R₅

Czasownik *objawić* Bartłomiej odnotował w części drugiej wokabularza Reuchlina, gromadzącej czasowniki, na karcie R₁v (zob. reprodukcja 9). Pierwszy zapis zakonnik umieścił w wolnym miejscu w zakończeniu łacińskiego hasła *notifico, -are* wraz z innym polskim wyrazem: *opowiedzieć* (opovyedzyecz). Drugi zapis (z tą samą grafią) jest przy kolejnym łacińskim hasle *noto, -are*, z lewej strony tego hasła. Polski czasownik ma obok jeszcze jeden wyraz polski: *znamionować* (znamyonovac).

mylya
LEUCA
leucas Galli vocant,
Greci stadia,
nos miliaria mylya

NOTIFICATIO
 NOTO
 ↓
 obiaicz
 opovye
 dzyecz

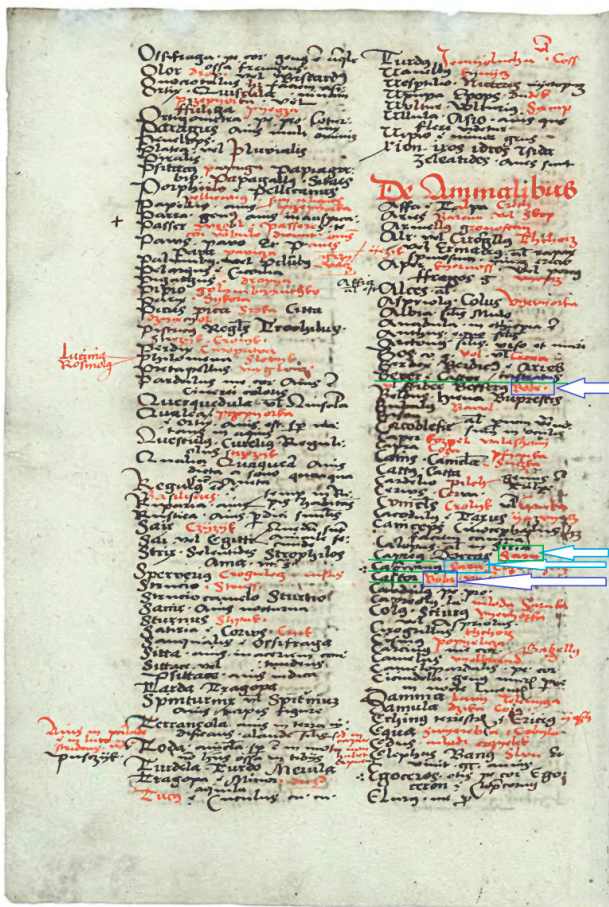
⇒ znamyo
 novacz
 obiaicz

Reprodukcja 9. K. R₁v

Czwarta podgrupa jest najmniej liczna i gromadzi tylko 7 przykładów powtórzeń na tej samej stronie w nomenklatorach dołączonych do R. Są to powtórzenia pojedynczych wyrazów polskich, np. *bobr* RN IV v, *konieczny* RN (k.tyt.), *sarn* RN IV v, *sojka* RN IV.

W rękopiśmiennym nomenklatorze umieszczonym w części przedniej wokabularza Reuchlina na karcie IV v Bartłomiej zapisał słowniczek z nazwami zwierząt. Na tej stronie, w kolumnie po prawej stronie karty, znalazły się 2 przykłady powtórzeń wyrazów: *bobr* i *sarn* (zob. reprodukcja 10). Nazwę *bobr* Bartłomiej najpierw odnotował przy łacińskim hasle *bever*, a drugi (identyczny)

zapis – przy łacińskim hasle *castor* ‘bóbr’. Nad tym łacińskim hasłem są dwa inne, *capreus* ‘sarniuk’ i *capricornus* ‘koziorożec’, przy których umieścił polski wyraz *sarn*. W drugiej lokalizacji obok tej nazwy pojawia się wyraz polski *kozorożec* (Cozorozcz).

Bever *Bobr*

Capreus, dorcus *Sarn*
 Capricornus *Sarn kozorożec*
 castor *Bobr*

Reprodukcja 10. K. RN IV v

Przedstawione wyżej i podzielone na kilka zespołów przykłady 280 powtórzeń w obu słownikach Bartłomieja z Bydgoszczy wykazują jeszcze przynajmniej jedną cechę. Część haseł polskich powtarzających się na tej samej stronie jednego ze słowników zakonnika występuje także na innej stronie albo tego samego leksykonu, albo drugiego słownika. Czyli niektóre z polskich haseł z nowej

edycji słowników Bartłomieja można zakwalifikować do co najmniej dwóch grup lub/i podgrup wymienionych wyżej. Np. hasło *nakład* ‘koszt, wydatek, zapłata; ubieganie się, dążenie do czegoś’ ma po dwa przykłady dwukrotnych powtórzeń na tej samej stronie w R. Tzn. na stronach R m₁ oraz R p_{4v} powtarza się po dwa razy polski wyraz *nakład*: raz obok drukowanych haseł łacińskich wokabularza Reuchlina, raz – na marginesach wymienionych stron: R m₁ i R m₁ (mp) oraz R p_{4v} i R p_{4v} (ml).

Kolejne przykłady to niemal identyczne (ewentualnie z nieznaczną różnicą w grafii) powtórzenia tego samego wyrazu polskiego na danej stronie zarówno w S, jak i w R (8), np.

chytrze: chytrze S 249 i chitrze S 249; Chytrze R Y_{4v} (ml) i chytrze R Y_{4v};
durszłak: durszłak S 62v i durszłak S 62v; durslyak R n_{4v} i durslyak R n_{4v}
 (ml; av. *fuyilis*);

oset: oszeth S 162v i oseth S 162v; Osseth R C_{4v} (ml) i osseth R C_{4v} (ml);
rownia: rownya S 117 i rownya S 117; Rownya R A₃ (mg); Rownya R A₃ (mp);
rzecznik: rzecznik S 5v i rzecznik S 5v; rzecznik R b_{1v} i rzecznik R b_{1v} (md).

Zdarza się, że polskie hasło mające więcej niż jedno znaczenie powtarza się również co najmniej dwukrotnie na tej samej stronie w różnych znaczeniach (te różne znaczenie w różnych częściach słownika), np. *przemienienie* 1) ‘przemiana, zmiana’ R J_{6v} (ml) i R J_{6v} (md); 2) praw. R z_{5v} (mg), R z_{5v} (ml).

Fakt przynajmniej dwukrotnego pojawienia się na tej samej stronie wyrazu polskiego nie wyklucza sytuacji, gdy na tej samej stronie pojawi się on (nawet kilkakrotnie) także w jakimś połączeniu wyrazowym, zwrocie, frazie itd., np.

opuścić: opuscicz R O_{1v} (ml), opuscicz 2x R O_{1v}, opuscicz rzemyąsło
desino,-ere R O_{1v} (mg);

pospolity: pospolyty R L₆ (mg), pospolyti R L₆ (mg), pospoliti lyvd *vulgus* R L₆;
ślusznie: Slushnye R X₄, Slushnye R X₄ (mp), slushnye R X₄, Slushnye
navczony R X₄ (md).

Są też przykłady haseł, które powtarzając się kilkakrotnie na danej stronie słownika, powtórzone zostają jeszcze na kolejnej stronie, ale na tej samej karcie, np.

pięta: pyątha S 21v; pyąta S 21v; pyąta S 21v oraz pyąta S 21;
przewieść: przevyescz R V₄ (mp); przevyescz R V₄ oraz przevyescz R V_{4v};
roztargać: rostargacz 2x R O₃ oraz rostargacz R O_{3v}.

Analiza znaczeń powtarzających się polskich haseł na tej samej stronie danego słownika Bartłomieja z Bydgoszczy pokazuje, że są to wyrazy i połączenia wyrazowe dotyczące bardzo różnorodnych dziedzin życia człowieka i jego otoczenia. Należą one przede wszystkim do podstawowego zasobu ówczesnej polszczyzny, a zupełnie wyjątkowo do ówczesnego słownictwa specjalistycznego (np. leksyka prawnicza, medyczna).

Wśród powtarzających się haseł polskich nie przeważa zdecydowanie żadna grupa tematyczna. Poszczególne hasła polskie nie tworzą zespołów większych niż składające się z około 10–20 przykładów.

Do najliczniejszej należą hasła polskie (głównie czasowniki) będące nazwami czynności (33):

konkretnych (12), np.

macać, odpasać ‘zdjąć pas’, *ogarnąć* ‘objąć, osiągnąć’, *podrzucić, roztopić*, abstrakcyjnych (9), np.

orędować, przykazać, przystać ‘zgodzić się, pozwolić; przyłączyć się do kogoś lub czegoś’, *tęgie rozmyślanie, zadawać słowa ku rozeznaniu prawdy* lub nazwy mogące dotyczyć obu sfer (12), np.

naprawić, osłabić, opuścić, ochłodzić ‘pokrzepić, wzmocnić; orzeźwić’, *składać* ‘układać, budować, tworzyć, np. wiersze; konstruować; gromadzić’.

Podobna liczebnie jest grupa z nazwami osób (31). Ludzie nazywani są przede wszystkim w związku z wykonywanym zawodem (17), np.

chwist ‘kuglarz’, *konwisarz* ‘wytwórca metalowych naczyń, broni itp.’, *rostucharz* ‘handlarz koni’, *rzeźnik, starosta* ‘urzędnik, zwierzchnik, przełożony, rządcą, namiestnik’.

Ponadto są w tej grupie nazwy osób bawiących się i świętujących

druchna, godujący ‘uczestnik uczty, wesela lub święta’, *kostarz* ‘grający w kości’,

nazwy osób ze względu na ich stan społeczny

chłop, gbur ‘wieśniak’, *grabia* ‘hrabia’,

miejsce w narodzie

domak ‘rodak’, *rodny* ‘tubylec, rodak’

oraz w rodzinie

krześnica, starsza ciotka.

Pojedyncze określenia dotyczą osób nazwanych ze względu na ich wygląd (*czołowaty* ‘człowiek mający szerokie czoło’) lub sposób życia (*pustennik* ‘pustelnik’, *rajtar* ‘rozbójnik’) czy sposób zachowania (*jężyczny* ‘gadatliwy’).

Nieco mniej liczna jest grupa określeń związanych z działalnością zawodową człowieka (21), np. z rzemiosłem (*cyrklować, kuźnica*). Wyróżnia się tu zwłaszcza słownictwo prawnicze (19), np.

czas wyzwania, karać, obręczyć praw. ‘poręczyć, zaręczyć, zagwarantować’, *obronca, odwołanie, oprawić* praw. ‘dać posag, oprawę; zobowiązać się, zagwarantować’, *prawo, przeciwianie* ‘sprzeciwianie się, spieranie; procesowanie się’, *rzecznik* praw. ‘mówca, adwokat, pośrednik, obrońca’, *skazanie* ‘wyrok, dekret, decyzja, rozkaz’.

Ponad 20 przykładów to hasła dotyczące świata zwierząt (21). Są to nazwy gatunków (13), np.

bobr, jażdż, małpa, nietoperz, pstrąg,

określenia związane z zachowaniem zwierząt (*gdakać*) oraz opieką nad nimi i ich hodowlą:

dojna krowa, osypka ‘otręby zbożowe, pokarm dla zwierząt’, *poprąg* (lub *popręg*) ‘część uprzęży, pas’, *podwodnik* ‘koń używany do powinności zwanej podwodą’, *sadło* ‘tłuszcz zwierzęcy’, *świnie koryto*.

Grupa określeń różnych zachowań liczy 18 przykładów. Są to m.in.

drażnić ‘dokuczać, irytować, prowokować’,
gabać ‘dokuczać, dręczyć’,
ganić ‘oskarżać, krytykować’,
okrucieństwo,
oszukanie,
otrzec się ‘odrzec się, wyrzec’,
podbić ‘poskromić, ujarzmić, pokonać’,
poddać się.

Mniej liczna (14), ale bardziej zróżnicowana tematycznie jest grupa dotycząca jedzenia. Są w niej nazwy potraw i ich składników:

brzeczka, krepel ‘smażone ciasto, pączek’, *prażmo* ‘prażone ziarna zbóż’,

określenia dotyczące ich przyrządzenia:

skrobać rzepą abo marchew, smażyć, wypitwać ryby.

Ponadto nazwy naczyń i innych przedmiotów potrzebnych do przygotowywania i spożywania jedzenia (8):

cyblik ‘naczynie do picia dla dzieci’, *durszlak* ‘naczynie do cedzenia’, *flaszka*, *korzkiew* ‘duża łyżka’, *niecki* ‘naczynie kuchenne, np. do wyrobu ciasta, misa’, *ognisko*, *panewka* ‘naczynie kuchenne’, *skopiec* ‘naczynie’.

Powyżej 10 przykładów ma szeroko rozumiana grupa nazw roślin (12):

gąszcz ‘zarośla, gęstwina’, *jarzyna*, *jesion*, *morski list*, *okwitnąć*, *oset*, *ozimina* ‘zboże, plony’, *płatka*: ‘młoda roślina, pęd’, *pomarańcza*, *reż* ‘rodzaj zboża, żyto lub pszenica’.

Po 10 przykładów liczą – najczęściej odległe od siebie znaczeniowo – grupy nazw związanych z:

domem, zwłaszcza jego wyposażeniem:

meble: *domowe graty*, *kaganiec*, *kolebka*, *skrzynia*; inne (5), np. *obrus*, *pościel*, *ręcznik*;

budownictwem:

balka ‘belka, strop’, *buda*, *chyzek* ‘mały domek’, *dach*, *ganek*, *kuczka* ‘mały domek, buda, szalas’, *miesckie mury*, *przekopa* ‘dół, rów, fosa, kanał’, *ryna wodna*, *sień*;

z anatomią człowieka:

brew, *ciemię*, *dłoń*, *kość*, *pięta*, *podbródek*, *powieczka*, *przed oczyma*, *siwe włosy*, *stopa*.

Pozostałe słownictwo polskie powtarzane przez Bartłomieja nie łączy się już w tak duże grupy, raczej w kilkuwyrazowe zespoły. Przykładowo można wśród nich znaleźć:

nazwy związane z religią (8), np.

kazalnica, *nawrócony*, *modlenie*,

nazwy chorób (7), np.

krosta napuchła, *nieżyt*, *rak*,

nazwy ubrań (5), np.

kurdwan ‘obuwie chłopskie’, *koszula*, *opończa* ‘okrycie, płaszcz’,

nazwy związane z handlem (5), np.

frymark ‘handel, zamiana’, *odkupić*, *odmiana* ‘handel, wymiana, zamiana’.

Podsumowując uwagi na temat warsztatu leksykograficznego Bartłomieja z Bydgoszczy, czyli powtarzania przez niego na tej samej stronie – w różnych odstępach – tych samych polskich haseł, co wiąże się zwykle z jednoczesnym powtarzaniem tego samego odpowiednika łacińskiego (co nie było przedmiotem analizy), trzeba stwierdzić, że liczba 280⁷ przykładów powtórzeń haseł polskich jest znaczna. To łącznie 4,3% polskiego materiału z nowej edycji leksykonów, obejmującej około 70% całości tego materiału. Omówione przykłady powtarzane są przede wszystkim w zasadniczych częściach słowników, co zrozumiałe ze względu na proporcje między nomenklatorami a częściami zasadniczymi leksykonów. Trzy razy więcej powtórzeń w R (210) niż w S (70) nie dziwi, bo wynika z większej objętości R i większej liczby haseł polskich w tym leksykonie.

W scharakteryzowanej leksyce niewątpliwie znaleźć można przykłady potwierdzające opinię I. Kwileckiej i H. Popowskiej-Taborskiej o pomyłkach Bartłomieja wynikających z długiego czasu powstawania słowników (S Bartłomieja przygotowywał od lat 30. do początku lat 40. XVI wieku; R – od początku lat 40. do śmierci w 1548 r.), z uzupełniania leksykonów o nowe źródła pisane i zapewne zasłyszane, prawdopodobnie bez ponownej uważnej lektury danej (zapisanej już) strony. A także – ze zmęczenia Bartłomieja, dla którego tworzenie słowników było zajęciem dodatkowym i wykonywanym zapewne po zakończeniu obowiązków wynikających ze stanu, z pracy w klasztorze i studium filozoficznym.

Do powyższych wyjaśnień o ewentualnych pomyłkach zakonnika dodać należy jeszcze kilka innych.

1) Jeśli chodzi o marginesy, sposób zapisu haseł na poszczególnych stronach jest różny (por. zaprezentowane reprodukcje): jedne karty są zapisane bardziej (np. reprodukcja 7), inne mniej (zob. reprodukcja 8). Gdy w całości rękopiśmiennym słowniku z 1532 roku Bartłomiej notował hasła polskie

⁷ 9 przykładów haseł pol. z nowej edycji występuje i w S, i w R, stąd właściwa liczba to 271.

w kolumnie głównej, dodatkowej i na 4 marginesach, to mógł nie zauważyć (mimo stosowania kolorów) raz już zapisanego hasła (łacińskiego i polskiego), zwłaszcza że wielkość tych zapisów w wymienionych częściach mogła być różna.

2) Bartłomiej musiał przez dłuższy czas panować nad ogromnym dwujęzycznym materiałem leksykalnym. W dodatku czas uzupełniania S o hasła polskie (do początku lat 40. XVI wieku) zaszczybia się prawdopodobnie z początkiem prac nad marginesowymi zapiskami na druku Reuchlina.

3) Różna grafia powtarzanych zapisów haseł polskich może świadczyć o różnym czasie ich odnotowania i również sugerować pomyłki zakonnika⁸.

Następujące fakty przemawiają za inną (niż pomyłki) interpretacją – przynajmniej części – ponownych zapisów haseł polskich na tej samej stronie leksykonu, zakładającą, że powtarzane hasła polskie zawsze mają identyczne znaczenie:

- 1) liczba takich przykładów jest zbyt duża (280);
- 2) liczna grupa powtórzonych haseł polskich jest zapisana identycznie (ma tę samą grafie);
- 3) niektóre hasła polskie powtarzane są z tymi samymi odpowiednikami łacińskimi (9, np. *oset: tribulus* || *tribulum*, *rzecznik: advocatus*) zarówno w S, jak i w R;
- 4) powtórzenia dotyczą co prawda głównie pojedynczych polskich wyrazów (246), ale pojawiają się też – różnej długości – połączenia wyrazowe, zwroty, frazy itd. (34). Niektóre z nich są na tyle długie i zawsze w tym samym szyku (np. *skrobać rzepę abo marchew, za pewne mieć, zadawać słowa ku rozeznaniu prawdy*), że trudno wyobrazić sobie ich niezauważenie. Zwłaszcza że chociażby przykład *skrobać rzepę abo marchew* ma zawsze ten sam odpowiednik łaciński (*criffo,-are*), poprzedzający polski zwrot;
- 5) powtórzenia haseł zdarzają się również na stronach niezbyt gęsto zapisanych. Zwłaszcza R ma zbyt przejrzystą budowę kart (druk, podkreślenia i kolorowe zapiski ręczne), by zawsze powtórzenia haseł polskich wyjaśniać stwierdzeniem, że leksykograf mógł nie zauważyć zapisanego już hasła. Zwłaszcza że czasem Bartłomiej powtarza całą sekwencję: hasło łacińskie, polskie odpowiedniki, które są pojedynczymi wyrazami, np. *gdakać, kokać*;

⁸ Chociaż z drugiej strony, jak sugerowały pierwsze badaczki dzieł Bartłomieja, różnice w pisowni mogły wynikać z korzystania z innego źródła.

6) w przypadku przykładów z S często mamy do czynienia z dopiskami z ostatniego etapu pracy zakonnika, kiedy dodawał zwykle już tylko parę: łacińskie hasło i polski odpowiednik (bez definicji łacińskiej). Co oznacza, że zapiski te (pierwszy zapis i powtórzony na danej stronie) musiały powstać w podobnym czasie;

7) powtórzenia na tej samej stronie są częścią licznych innych powtórzeń autora w różnych częściach słownika, co może sugerować manierę zakonnika. Oprócz omówionych powtórzeń na tej samej stronie, dane hasło mogło się pojawić raz jeszcze albo w jakimś połączeniu wyrazowym, albo np. w innej formie gramatycznej, np. innym przypadku, osobie itd. (por. Jankowiak, 2019);

8) jeśli założyć, że Bartłomiej jednak czytał zapisane już karty, zwłaszcza łacińskie hasła i ich definicje, to można uznać, że, mając nowe skojarzenia, dopisywał hasło polskie już obecne na stronie. Przy czym powtórzenie hasła polskiego albo przy tych samych hasłach łacińskich, albo przy innych wyrazach łacińskich mogło wynikać z bogatszej wówczas sinonimiki łacińskiej (łaciny klasycznej i średniowiecznej) i z uboższej sinonimiki w polszczyźnie. Hasła łacińskie przy analizowanych w artykule odpowiednikach polskich mają często więcej niż jedno znaczenie w łacinie (klasycznej lub/i łacinie średniowiecznej) lub można – jeśli jest jedno znaczenie – przypisać im inne odcienie znaczeniowe. Ze względu na uboższą sinonimikę ówczesnej polszczyzny Bartłomiej po prostu za każdy razem podał ten sam odpowiednik polski, (być może) mając na myśli inny aspekt znaczenia wyrazu (połączenia wyrazowego), co wyjaśniałoby np. odnotowywanie powtarzanych haseł polskich w bliskiej odległości (np. na tym samym marginesie strony), jak również dodawanie kolejnego wyrazu polskiego po hasle lub za hasłem uznanym za powtórzone. Na ten inny aspekt znaczeniowy mogła go naprowadzić łacińska definicja hasła. To w przypadku, gdy powtórzone hasło polskie jest dopisywane do zdefiniowanych haseł łacińskich w kolumnie głównej S lub w części wydrukowanej w przypadku R. Taką interpretację może potwierdzać dopisany przez Bartłomieja inny wyraz polski w jednym z zapisów. Zwłaszcza że jest sporo przykładów, gdy w powtórzeniu analizowane przeze mnie hasło polskie jest zaraz po łacińskim odpowiedniku, a dodatkowy wyraz polski znajduje się dopiero po powtórzonym polskim hasle⁹, np.

⁹ Niestety inna sytuacja, gdy analizowane tu hasło polskie jest powtórzone i znajduje się jako drugi odpowiednik polski, przynosi odwrotne wyjaśnienie: zapisanie przy – z kolei

obstąpić: przikricz, obstąpicz, othoczycz, ogamącz *circumdo,-are* R M₈;
obstąpicz *circumsto,-are* R M₈ (mp).

To wyjaśnienie dotyczyć może również sytuacji, gdy na stronie są więcej niż dwa powtórzenia tego samego wyrazu – trzy, a nawet cztery.

Jak widać, niezwykle trudno jest orzec, czy powtarzające się polskie hasła to wynik pomyłek Bartłomieja, czy świadomego działania leksykografa. W rozstrzygnięciu tej kwestii nie pomagają również analiza znaczeniowa haseł polskich. Niewątpliwie częściej powtarzają się wyrazy i połączenia wyrazowe należące do podstawowego zasobu leksykalnego ówczesnej polszczyzny niż ówczesnego słownictwa specjalistycznego (np. słownictwo prawnicze). Wydaje się, że skala zjawiska powtórzeń haseł polskich na tej samej stronie przez tego niezwykle dokładnego leksykografa, uznawanych dotychczas wyłącznie za pomyłki i fakt przynależności ich do większej grupy powtórzeń w obrębie każdego ze słowników jest wystarczający, by dalej zastanawiać się, czym kierował się XVI-wieczny leksykograf i czy mamy do czynienia ze świadomym działaniem, a więc metodą leksykograficzną Bartłomieja z Bydgoszczy. Żeby odpowiedzieć na to pytanie, należałoby przeanalizować wszystkie typy powtórzeń haseł polskich w obu słownikach Bartłomieja, zwracając uwagę zwłaszcza na dopisywane do powtarzanych haseł polskich – w funkcji synonimów – inne polskie wyrazy i połączenia wyrazowe. W rozwiązaniu tej trudnej kwestii być może pomocne byłoby przeanalizowanie – pod kątem podobnej metody leksykograficznej – zachodniej leksykografii z okresu nieco wcześniejszego i współczesnego Bartłomiejowi.

Bibliografia

- Jankowiak, L. A. (2017a). Przypomnienie słowników Bartłomieja z Bydgoszczy z lat 1532 i 1544. *Studia Językoznawcze: Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, 16, 107–133. <https://doi.org/10.18276/sj.2017.16-07>
- Jankowiak, L. A. (2017b). Słowniki Bartłomieja z Bydgoszczy (1532 i 1544): Stan badań i perspektywy badawcze. *Poznańskie Studia Polonistyczne: Seria Językoznawcza*, 24(1), 13–26. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2017.24.1.1>

powtórzonym – hasłem łacińskim „nowego” wyrazu (połączenia) polskiego spowodowało skojarzenie z hasłem polskim już zapisanym na karcie i to znów przemawia za argumentem o gubieniu się Bartłomiejowi.

- Jankowiak, L. A. (2019). O pewnym typie haseł w XVI-wiecznych słownikach Bartłomieja z Bydgoszczy. *Linguistica Copernicana*, 16, 381–390. <https://doi.org/10.12775/LinCop.2019.016>
- Jankowiak, L. A., & Łuczak, A. (2019). Miejsce nazw związanych z rodziną w słownikach Bartłomieja z Bydgoszczy (1532 i 1544) – uwagi wstępne. W L. Mariak (Red.), *Współczesny i dawny obraz rodziny w języku* (ss. 87–105). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kędelska, E. (1989). Pierwsze drukowane słowniki łacińsko-polskie jako źródło Bartłomieja z Bydgoszczy. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 25, 31–45.
- Kędelska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (1999–2012). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy: Wersja polsko-łacińska* (Cz. 1–5). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kwilecka, I. (1979). Warsztat pisarski Bartłomieja z Bydgoszczy. W H. Popowska-Taborska (Red.), *Bartłomiej z Bydgoszczy i jego dzieło* (ss. 23–36). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kwilecka, I., & Popowska-Taborska, H. (1977). *Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Plazia, M. (Red.). (1953–2014). *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* (T. 1–8). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Sondel, J. (2005). *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.

From the Lexicographic Workshop of Bartholomeus de Bydgosztia: Recurrences of Entries

Summary

The aim of this article is to describe 280 examples of recurrences of Polish entries in the Latin-Polish dictionaries by Bartholomeus de Bydgosztia of 1532 and 1544. The first researchers considered these recurrences to be mere mistakes resulting from a long time taken to prepare the dictionaries or from other causes. However, the scale of this phenomenon (4.3%) and its peculiar regularity make one think of another way of interpreting it – as Bartholomeus’ lexicographic method.

Z warsztatu leksykograficznego Bartłomieja z Bydgoszczy. Powtórzenia haseł

Streszczenie

Niniejszy artykuł opisuje 280 przykładów powtórzeń haseł polskich w łacińsko-polskich słownikach Bartłomieja z Bydgoszczy (1532 i 1544). Pierwsze badaczki traktowały je wyłącznie jako pomyłki spowodowane między innymi długim czasem przygotowywania słowników. Jednakże skala tego zjawiska (4,3%) i jego regularność oznaczają, że można je interpretować inaczej – jako jedną z metod leksykograficznych Bartłomieja z Bydgoszczy.

Keywords: Polish language of the 16th century; lexicography of the 16th century; dictionaries by Bartłomiej of Bydgoszcz; lexicographic method

Słowa kluczowe: język polski XVI wieku; leksykografia XVI wieku; słowniki Bartłomieja z Bydgoszczy; metoda leksykograficzna

Lucyna Agnieszka Jankowiak, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1045-9539>

Correspondence: lucyna.jankowiak@ispan.waw.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activities of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.